

ՂԱՍԱՅՆ ՔՐԻՍՏՈՆՅԱՆԵՐԻ ՊԱՐԶ ՂԱՎԱՏԱԼԻՔՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ¹

Սկիզբը՝ թիվ է. Ը.

ԺԴ. Առարկում են՝ հիմնվելով Թովմա Ափինացու խոսքի վրա, թե «որոշ էակներ զանազանվում են միմյանցից կա՛մ նյութով, կա՛մ հակադրության միջոցով»², իսկ երեք Ուղիմ եւ Սուրբ Հոգին զանազանվում են միմյանցից, ապա՝ ոչ նյութով, քանի որ աննյութ են [նրանք], այլ տարբերվում են հակադրության միջոցով: Հակադրությունը, ըստ Արիստոտելի, լինում է չորս տեսակի՝ նյութական, հակասական, ունական եւ առնչական³, իսկ նյութականը չի վերաբերում Աստծուն, քանի որ աննյութ է նա: Հակասականը եւս չի պատշանում նրան, որովհետեւ միշտ ճշմարիտ է: Ունականը եւ պակասականը համապատասխան չեն, քանի որ որեւէ բան ո՛չ պակասում է, ո՛չ ավելանում եւ ո՛չ էլ նորովի է ձեռք բերվում Աստծու գոյության մեջ, այլ ինչ-որ կա, ինքն է, որովհետեւ, ըստ Պրոկլի⁴, երեք ինչ-որ բան ավելանում է, ուրեմն պակաս էր⁵, իսկ Աստծու պարզ էության վրա չի կարող ինչ-որ բան ավելանալ: Ուրեմն տարբերվում են միայն առնչությամբ կամ հատկությամբ:

Պատասխանում եմ՝ ասելով, որ Աքվինացին, այս ասելով, սաստիկ սխալվում է, որովհետեւ, ըստ նրա, բոլոր էակները տարբերվում են կա՛մ

¹ ՀԱԿՈՒՔ ՊԱՏՐԻԱՐԳ ՆԱԼՅԱՆ, Գիրք կոչեցեալ վէմ հաւատոյ, Կ. Պոլիս, 1733, էջ 15–57 (այսուհետ՝ Վէմ Հաւատոյ):

² ՄՄ ձեռ. 68, 107, 118, 119, 120, 462, 559, 560, 561, 1782, 1960, 1963, 2335, 2515, 2998, 3018, 3470, 3475, 3640, 3641, 3649, 3920, 3936, 3938, 3964, 5009, 6589, 6610, 6596, 6696, 6760, 7067, 7262, 8444, 9121, 10051, 10067, 10639 եւ այլն:

³ Հմմտ. «...Մատենագրութիւնք», 1833, հատկապէս՝ «Ստորոգութիւնք Արիստոտելի», «Յաղագս Հակակայց», էջ 396–403:

⁴ Նկատի ունի հույն փիլիսոփա եւ մաթեմատիկոս, նեոպլատոնականության ներկայացուցիչ, անտիկ փիլիսոփայության վերջին նշանավոր իմաստասեր Պրոկլ Դիագորասին (412–485 թթ.):

⁵ *Слѣ Про кл, Платоновская Теология, изд. подготовил Л. Лукомский, Санкт-Петербург, 2001, кн. II, гл. 2, էջ 114, եւ՝ անդ, кн. II, гл. 7, էջ 135–136, ինչպես նաեւ՝ անդ, кн. III, гл. 20, էջ 205: Վերոնշյալ իմաստասերի սույն եւ այլ աշխատությունների հայերեն թարգմանությունները տես ՄՄ ձեռ. 96, 110, 119, 126, 873, 874, 932, 1012, 1157, 1500, 1687, 1702–1710, 1765, 1822–1833, 1918, 1934, 2050, 2051, 2190, 2297, 2303–2306, 2333, 2347, 2350, 2552, 2553, 2573, 3016, 3028, 3186, 3214, 3277, 3392, 4015, 4524 եւ այլն, ինչպես նաեւ՝ «Գրգուկ որ կոչի Պատճառաց...», հրատ.՝ Գ. ՍԵՐԱՍՏԱՅԻ ԲԱՐՍԵՂՅԱՆ, Կ. Պոլիս, 1750:*

նյութով, կամ հակադրությամբ, սակայն հրեշտակներն էականեր են, բայց չեն զանազանվում նյութով, որովհետեւ աննյութական են, ոչ էլ՝ առնչությամբ կամ հատկությամբ: Նրանք կարող են տարբերվել միմյանցից փառքով, պայծառությամբ, սպասավորությամբ եւ շնորհներով: Նաեւ՝ Հայր Աստծու միջոցով տարբերվում են հայրությունն ու բխողությունը, սակայն ունեն առնչական հակադրություն: Նույն ձեւով մարդկային հոգիներն են զանազանվում միմյանցից, այլ՝ ոչ նյութով եւ ոչ էլ հակադրությամբ: Այսկերպ Որդին ու Սուրբ Հոգին են տարբերակվում միմյանցից, սակայն ոչ թե միմյանց դեմ եղած, այլ միմյանց հանդեպ ունեցած [առնչական] հակադրությամբ, որովհետեւ մեկը զանազանվում է ծնելիությամբ, իսկ մյուսը՝ բխողությամբ, քանզի նրանց Անսելմոս⁶ վարդապետն ասում է, թե «Որդին եւ Սուրբ Հոգին, հիրավի, գոյություն են Հորից, սակայն զանազանվում են իրենց կերպով՝ մեկը՝ ծնվելով, մյուսը՝ բխելով»⁷, որովհետեւ դրանով են տարբերվում միմյանցից, իսկ եթե այլ բանով չեն տարբերվում Որդին ու Հոգին, ապա սրանով զանազանվում են բավարար չափով, որովհետեւ Սկոթոս նրբագույն վարդապետը իր Գ. գրքի գ. խնդրում ասում է, թե «Իրականում, Սուրբ Հոգին ոչ սակավ կերպով է զանազանվում նաեւ Որդուց, եթե չի սկզբնավորվում Նրանից»⁸, եւ Անսելմոսից վկայություն բերելով՝ ավելացնում է. «...եթե ինչ-ինչ պատճառներով Որդին եւ Սուրբ Հոգին լինեին բազմակի, ապա սրանով կլիներին տարբեր. մեկը կգոյանար ծնվելով, մյուսը՝ բխելով»⁹:

⁶ Հեղինակը նկատի ունի միջնադարյան կաթոլիկ աստվածաբան, սքոլաստիկայի հիմնադիրներից, փիլիսոփա Անսելմ Քենթրերցուն (1033–1109 թթ.): Կաթոլիկ եկեղեցին սույն աստվածաբանին սրբադասել է 1494 թ. (նրա կյանքի ու գրական ժառանգության առնչությամբ առավել մանրամասն տե՛ս F. S. SCHMITT, S. Anselmi Cantuariensis Archiepiscopi Opera Omnia, Stuttgart-Bad Cannstatt: Friedrich Fromann Verlag, 1968, եւ՝ S. NISKANEN, The Letter Collections of Anselm of Canterbury, Brepols: Turnhout, 2011, *ինչպես նաեւ*՝ “Anselm of Canterbury: The Major Works”, ed. by B. Davies & G. R. Evans, Oxford: Oxford University Press, 1998, ու T. Williams, Anselm: Basic Writings, Indianapolis: Hackett Publishing Company, 2007: Հմմտ. <https://plato.stanford.edu/Archives/Sum2019/entries/anselm/>, *ինչպես նաեւ*՝ “The Cambridge Companion to Anselm”, ed. by B. Davies & B. Leftow, Cambridge: Cambridge University Press, 2004 եւ այլն):

⁷ Տե՛ս ANSELM OF CANTERBURY, De processione Spiritus Sancti (The Procession of the Holy Spirit), trans. by J. Hopkins & H. Richardson, “Complete Philosophical and Theological Treatises of Anselm of Canterbury”, Minneapolis, MN: Banning, 2000, էջ 467–468, էջ 469 եւ էջ 474 (այսուհետ՝ ANSELM OF CANTERBURY, De processione Spiritus Sancti, 2000):

⁸ Հմմտ. ՄՄ ձեռ. 70, 121, 122, 123, 124, 125, 171, 172, 1238, 1960, 4027, 6478:

⁹ Հմմտ. ANSELM OF CANTERBURY, De processione Spiritus Sancti, 2000, էջ 474, *ինչպես նաեւ* ՄՄ ձեռ. 70, 121, 122, 123, 124, 125, 171, 172, 1238, 1960, 4027, 6478:

ԺԵ. Առաւելում են՝ վկայակոչելով, թե Սուրբ Հոգին անվանվում է սեր, իսկ եթե միայն բխում է Հորից, ուրեմն սերը լինում է միակողմանի, այդ իսկ պատճառով բխում է նաեւ Որդուց, որպեսզի կապ լինի Հոր եւ Որդու միջեւ:

Պատասխանում եմ՝ Սուրբ Գրքում, բնավ, միայն Սուրբ Հոգին չէ կոչվում սեր, այլ բազում հատվածներում՝ [Երրորդություն] երեք անձերը՝ ըստ այնմ, թե՝ «Աստված սեր է. եւ ով սիրո մեջ է ապրում, բնակվում է Աստծու մեջ, եւ Աստված բնակվում է նրա մեջ» (Ա. Հովհ. Դ. 16): Ուրեմն, եթե բովանդակ Երրորդությունը, սեր լինելով, մեկ այլ սեր է բխեցնում, ապա Երրորդությունը վերածվում է չորրորդության, կամ, բոլորի անունը վերաբերելով մեկ անձին, Երրորդությունը, ըստ Սաբելի չարափառություն, դառնում է մեկ անձ:

Իսկ թե ասում են, որ այդ պատճառով Որդին պետք է բխեցնի սեր, որպեսզի համագոյ լինի Հորը, ապա Հոգին եւս պետք է Որդի ծնի, որպեսզի համագոյ լինի Հորը, եւ, Որդուն համագոյ լինելու պատճառով, պետք է բխեցնեն Ինքն Իրեն, կամ՝ մեկ այլ հոգի, իսկ այդպես Երրորդությունը կլինեն չորրորդություն: Եթե բխեր Ինքն Իրենից, ապա բխվողը մեկ այլ անձ կլիներ կամ չէր լինի: Եւ եթե լինեն տարբեր մի անձ, ապա կտրոհներ Ինքն Իրեն, իսկ եթե այլ անձ չլիներ, ուրեմն չէր զանազանվի, որովհետեւ մեկը չի կարող զանազանվել ինքն իրենով, եթե ոչ՝ մյուսի համեմատությամբ: Ինչպես Դավիթ Փիլիսոփան է ասում իր «Յաղագս մեկնութեան Պերիարմենիաս» երկում՝ առնչակցությունները չեն կարող տարբերվել ինքնըստինքյան, այլ այս կամ այն բանի հարաբերությամբ¹⁰: Իսկ եթե Սուրբ Հոգին բխեցնեն Ինքն Իրեն, հարկավոր էր, որպեսզի Որդին եւս ծնեն Ինքն Իրեն, որն առասպել է:

Իսկ ընդդեմ նրանց, ովքեր ասում են, թե Սուրբ Հոգին շաղկապ է Հոր եւ Որդու միջեւ, կասեմ, որ շաղկապը լինում է երկու տեսակի՝ միջանկյալ ու միավորական: Արդ՝ Սուրբ Հոգին միջանկյալ շաղկապ չէ, քանի որ Որդին է միջանկյալ շաղկապ Հոր եւ Հոգու միջեւ: Եւ սա չենք համարում

¹⁰ Իրականում վերոնշյալ միտքն արտահայտել է Արիստոտելը (հմմտ. տե՛ս «...Մատենագրութիւնք», 1833, հատկապես՝ «Ստորոգութիւնք Արիստոտելի», «Յաղագս Առնչի», էջ 378, ամբողջական հատվածը տե՛ս էջ 378–385), իսկ Դավիթ Անհաղթն այն մեկնել է ոչ թե իր «Յաղագս մեկնութեան Պերիարմենիաս» երկում, այլ՝ Արիստոտելի ստորոգությունների մեկնությունը նվիրված աշխատության մեջ (անդ, «Ստորոգութիւնք Արիստոտելի թարգմանեալ եւ մեկնեալ ի Դավթէ», պրակք ԺԲ., էջ 421–422, ինչպես նաեւ՝ անդ, «Յաղագս Հակա-կայց», պրակ Բ., էջ 427–428 եւ պրակ Ե., էջ 434):

իրերեւ ելողական կապ, որովհետեւ Որդին չի ելնում Սուրբ Հոգուց, այլ ասում ենք՝ ըստ անունների հերթականության:

Նաեւ չենք անվանում միավորական շաղկապ, որովհետեւ եթե հոգին ու մարմինը միավորվում են անձի միությանմբ, ապա Երրորդությունը միավորվում է ոչ թե անձի, այլ՝ բնության միությանմբ:

ԺԶ. Առարկում են՝ ասելով, թե Որդին պատկերն է Հոր, իսկ կատարելությունը ծնողին նմանությունն է, ուրեմն՝ Հորը նմանվելու պատճառով բխեցնում է Սուրբ Հոգուն:

Պատասխանում եմ՝ նման ձեւով աննմանություն են ներմուծում Հոր եւ Հոգու միջեւ, որովհետեւ Սուրբ Հոգին չի ծնում Որդուն: Սակայն, Հոր պատկեր լինելու պատճառով, [Որդուց] պետք է ծնվեր մեկ այլ որդի, քան թե բխեր հոգի, քանի որ մարդկային ծնունդների ժամանակ հայրը հոգի չի տալիս ծնված երեխային, բայց ծնված որդին անվանվում է հոր պատկեր: Նաեւ՝ Հոր պատկեր լինելն անհրաժեշտ նախապայման չէ, թե Որդին պետք է ժառանգի Հորը պատկանող մեկ ուրիշ հատկություն, այլ պետք է ունենա Իր հատկությունը, որովհետեւ պատկեր լինելու համար բավական է ծնունդ լինել նույն բնությունից:

Ալբերտոս Մեծն ասում է, թե՝ «ամեն տեսակի ելողության մեջ ծնունդն է կատարելագույնը, որովհետեւ ծնվածն ամեն բանով նման է համարվում իր ծնողին, որը չի ընդունում ուրիշ տեսակի ելողություն»¹¹: Եթե ծնվածը պետք է ամեն կերպով նմանվի ծնողին, ապա Որդին եւս պետք է լինի անծին ու անսկիզբ, որը, սակայն, մեծագույն սխալ է: Նաեւ՝ եթե բխողական զորություն մը Հայր Աստծուն ամբողջովին նմանվելը Որդու կատարելությունից է, ապա պետք է, որ Հայրը նախապես ունենար այդ բխողությունը եւ հետո միայն՝ ծներ Որդուն, որին եւ կհաղորդեր բխողական զորություն, քանզի եթե մեկը դեռեւս չունի ինչ-որ հատկություն, ապա դրա հանդեպ չի կարող լինել նմանություն, որովհետեւ նրա ունեցած հատկությունից է ստեղծվում նմանություն, չնայած որ ծննդյան եւ բխման միջեւ չկա ժամանակ. ինչպես արեգակն առանց լույսի եւ ջերմության չի համարվում արեգակ, թեպետ լույսն ու ջերմությունը արեգակից են, սակայն որքան արեգակը արեգակ է, այնքան ժամանակ էլ դրանք նրա հետ են, եւ դրանք նրանից են, եւ ոչ նա՝ դրանցից:

¹¹ «Համառոտութիւն Աստուածաբանութեան...», 1715, գիրք Ա., գլ. Ե., էջ 15–16:

Նաեւ ասում են, թե Հայրը նման է մտքին, Որդին՝ խոսքին, իսկ Սուրբ Հոգին՝ կամքին, սակայն խոսքը, ըստ արտաբերման ձեւի, առաջ է գալիս կամքից, այլ ոչ թե կամքը՝ խոսքից. եւ, սրան համապատասխան, պիտի ասեն, թե Որդին ելնում է Հոգուց, որը, սակայն, մեծագույն սխալ է:

ԺԷ. Պնդում են, որ եթե մի հատկություն հակադիր չէ որեւէ անձի, ուրեմն անհնարին չէ, իսկ [Սուրբ Հոգու] բխումը Որդուց հակադիր չէ Որդու անձին, հետեւաբար բխում է [Նրանից]:

Պատասխանում եմ՝ ինչ-որ մեկին անհակադիր ամեն բան չէ, որ պետք է պատկանի նրան, որովհետեւ երկու որդի ունենալը ո՛չ հակադիր է Հորը, ո՛չ էլ անհնարին է Նրա համար, ուրեմն գոյություն ունեն Նրա մեջ: Նաեւ՝ եթե Սուրբ Հոգին Աստված է, ապա ոչնչով անկարող չէ Նրանից, հետեւաբար կարող է որդի ծնել, հետեւաբար ծնում է, կամ՝ [Նրանից] կարող է այլ հոգի բխել, ուրեմն բխում է: Սակայն նմանատիպ խոսակցություններն առավել շատ վտանգավոր են ունկնդիրների, քան թե խոսողների համար, որովհետեւ վնասակար է Սուրբ Հոգու մասին Աստվածաշունչ գրերի վկայությամբ չհաստատված ամեն բան ընդունել հավատի փոխարեն, քանզի Պողոս առաքյալից եւս հիմար անօգուտ խնդիրներից հեռու մնալու պատվեր ունենք. «Բայց հիմար եւ անմիտ վեճերից խուսափիր. իմացիր, որ դրանցից կռիվներ են ծնվում» (Բ. Տիմ. Բ. 23), իսկ եթե ինչ-որ մեկն արհամարհում է այսպիսի խնդիրները, ուրեմն ոչինչ չգիտի նա. «Իսկ եթե մեկն այլ բան ուսուցանի եւ չանսա մեր Տեր Հիսուս Քրիստոսի ողջամիտ խոսքերին եւ այն վարդապետությանը, որ աստվածաշնչության համապատասխան է, այդպիսին գոռոզամիտ է եւ ոչինչ չգիտե, այլ բռնված է հակառակության խոսքեր եւ խնդիրներ առաջացնելու հիվանդությամբ» (Ա. Տիմ. 2. 3): Եւ թող Աստված սուրբ առաքյալների աղոթքով ի Քրիստոս մեր եղբայրներին շնորհի զգոնության հոգի, որպեսզի, այսպիսի խնդիրներից հրաժարվելով, հետեւեն մեր Տիրոջ անսխալ վարդապետությանը, ըստ որի՝ ճշմարտության Հոգին, որ ելնում է Հորից (Հովհ. ԺԵ. 26), թող նրանց բերանից չվերացնի Քրիստոսի ճշմարիտ խոսքերը. ամեն:

ԺԸ. Հակաճանաչում են՝ ասելով, որ Սուրբ Հոգին բխում է Հորից ու Որդուց՝ ոչ որպես երկու, այլ՝ որպես մեկ սկզբից. այսպես օրինակ՝ եթե վառենք իրար դեմ դրված երկու մոմ, ապա արդյունքում կտեսնենք մեկ կրակ: Եւ ինչպես Որ-

դիմ, ունենալով երկու ծնունդ, չի կոչվում երկածին, այլ՝ միածին, այնպես եւ Սուրբ Հոգին, բխելով երկուսից, չի կոչվում երկաբուխ:

Պատասխանում եմ՝ եթե այն երկու մոմերը լինեն մեկ ամբողջություն, ապա, որպես արդյունք, կցուցանեն մեկ կրակ, իսկ եթե մեկն առաջին է, իսկ մյուսը՝ նրանից սկսյալ, ուրեմն Սուրբ Հոգին եւս պիտի լինի անսկիզբ ու սկսյալ, որը սխալ է, որովհետեւ ավելի հարմար է, որ մի կանթեղը վառի երկու, քան՝ երկուսը մեկ, քանզի կարծում են, թե մեկը բավարար չէ երկուսը վառելու համար: Սակայն սա սխալ է, որովհետեւ Նա, Ով կարողանում է գոյացնել Որդուն, կարող է գոյացնել նաեւ Սուրբ Հոգուն, այդ իսկ պատճառով Որդին ամբողջապես ծնվում է որպես Խոսք, իսկ Սուրբ Հոգին բխում է՝ որպես սեր եւ կամք, որով սիրում է Որդուն: Սակայն Հոգուն կամքի տեղ դնելը սխալ է, քանի որ Հայրը Որդուն հայտնում է որպես ակամա եւ բնութենական ծնունդ, իսկ երբ ասում են, թե կամքով է ծնել, ապա ծնունդը դառնում է կամային, այլ ոչ բնութենական:

Ապացուցում են, որ ծնվում է նաեւ կամքից, իսկ քանի որ Հոգին կոչվում է կամք, ապա Որդին կանվանվի կամքից ծնված, որը սխալ է: Սակայն նմանատիպ ձեւակերպումը նպատակահարմար է, քանի որ Հայր Աստված ունի երկու կարողություն՝ ծնողական եւ բխողական. ծնողական կարողությունից Խոսքի ձեւով սկզբնավորվեց Որդին, իսկ բխողական կարողությունից կամքի ու սիրո ձեւով բխեց Սուրբ Հոգին: Նրանց դեմ, ովքեր ասում են, թե ինչպես Որդին, ունենալով երկու ծնունդ, չի կոչվում երկածին, այնպես եւ Հոգին, ունենալով երկու բխում, չի անվանվում երկաբուխ, ասելի է, որ նույն Բխողը բխում է կամ բնությունից, կամ էլ՝ անձից, սակայն չի բխում [միայն] բնությունից, որովհետեւ բնությունը՝ առանց անձի, կլիներ անբաժանելի, մանավանդ որ աստվածային բնությունը, համաձայն աստվածաբանների կանոնի, ոչ ծնում է, ոչ էլ՝ ծնվում: Եթե Հոգին բխում է անձից, ապա, լինելով երկու անձից, Ինքն էլ պետք է լինի երկու անձ, որովհետեւ աստվածային կատարելությունից չի ծնվում անիրական ինչ-որ բան, այլ՝ անձ: Բացի այդ՝ Սուրբ Երրորդության մեջ, բացառությամբ Հոր, ոչ ոք չունի երկու հատկություն, իսկ եթե Սուրբ Հոգին լիներ երկուսից, կունենար երկու հատկություն, եւ, ըստ այնմ, լինելով երկուսից, ամբողջությամբ կկոչվեր առավել ու նվազ. առավել՝ երկու հատկություն ունենալու, եւ նվազ՝ մեկից ոչ բավականաչափ բխում հանդիսանալու պատճառով. նաեւ՝ ներքուստ ստորադասված կլիներ երկու իշխանության եւ, ըստ Մակեդոնի չարափառության, կլիներ ծառա ու պաշտոնատար:

Եթե մեկն ասի, թե երկուսից գոյանալու պատճառով կոչվում է ծառա, հետեւաբար մեկից գոյանալով՝ կկոչվի մեկի ծառա, ապա կասեմ հետեւյալը, որ ինչպես Որդին, ըստ բնության կերպի, ծնվելով Հորից, չի կոչվում ծառա, քանի որ որդեգրության շնորհով չէ որդի, այնպես եւ Սուրբ Հոգին, ըստ կամքի կերպի, բխելով Հորից, չի համարվում ծառա, որովհետեւ մարդու կամքը նրա ծառան չէ, ոչ էլ մարդու սերն է նրա պաշտոնատարը: Այսպես՝ Սուրբ Հոգին, բխելով Հորից, չի համարվում ծառա, որովհետեւ ազատ Հայրը չի ծնում եւ չի բխեցնում ծառայական բնություն: Ինչպես մարդկանց պարագայում խոսքն ու կամքը նշաններն են նաեւ բնության եւ անձնիշխանության, այնպես էլ Որդին ու Սուրբ Հոգին, ծնվելով եւ բխելով Հորից, չեն կոչվում ծառա, այլ մեկին անվանում է Որդի, որպեսզի չընկալվի որպես ծառա, իսկ մյուսին՝ Հոգի, որպեսզի Հորից փշվելու պատճառով չկարծեն, թե դատարկ եւ ունայն շունչ է կամ անիրական ու անկենդան մի բան, որովհետեւ կենդանի Հորից բխում է կենդանի շունչ եւ անձնավոր Հոգի: Ինչպես մտքից ծնվածը կոչվում է խոսք ու ծնունդ, իսկ մարդու շնչածը անվանապես չի համարվում որդի, այլ հոգի, այնպես եւ Հորից ծնվածը կոչվում է Որդի, իսկ շնչվածը՝ իսկական Սուրբ Հոգի, սակայն մարդու շնչի նման անվանապես չէ միայն կոչվում հոգի, որովհետեւ մարդուց շնչվածն անձնավոր հոգի չէ, այլ ներս ընդունված օդի արտամղում՝ օդացնդելի եւ ունայն կերպով: Իսկ Հայրական շնչումն այդպիսին չէ, այլ իր պարզ բնության եւ ամենակարողության շնորհիվ Նրանից շնչվածը լինում է անձնավոր Հոգի՝ այնպես, ինչպես վառված ճրագն այլ տեսակի ճրագ է դառնում հատկությամբ, այլ ոչ բնությամբ: Սակայն պարզապես ասվում է, որ Հոր հավիտենական ծնողությունից ծնվածը կոչվում է Աստծու Որդի, իսկ Մարիամը ոչ թե այդ նույն, այլ ըստ մարդկային բնության ծնեց Որդուն, որովհետեւ եթե Հոր բնությունից նույն ծնվածը աստվածությամբ ծնվեր նաեւ մորից, ապա Մարիամը կլիներ աստվածային բնության մայր, եւ, հետեւապես, Քրիստոս կլիներ երկածին, որովհետեւ միեւնույն անձն ու բնությունը, ըստ մեկ պարզ գոյացության, ծնված կլիներ երկուսից: Այսպես եւ Սուրբ Հոգին, եթե նույն ձեւով բխեր երկու սկզբից, կլիներ երկաբուխ, չնայած որ ասում են, թե բխում է իբրեւ մեկ սկզբից: Իսկ եթե այդ երկու անձերը լինեին մեկ անձ, ապա Սուրբ Հոգու համար կարելի էր ընդունել մեկ սկիզբ, սակայն այդ դեպքում Երրորդությունը կվերածվեր երկրորդության, որը մեծ սխալ է:

Եթե տարբեր է Հոր անձը, եւ տարբեր՝ Որդունը, եւ երկուսից բխում է հավասարապես, ապա Սուրբ Հոգին, ուզած թե չուզած, կկոչվեր երկաբուխ: Քանի որ Որդին ունի երկու ծնունդ, ապա հնարավոր է [դավանաբանական] վեճ առաջանար՝ կապված նրա հետ՝ ինչպես է, որ չի կոչվում երկածին, քանզի ապացուցման կարիք ունի ասվածը: Իսկ Սուրբ Հոգու առնչությամբ նմանատիպ վեճ չառաջացավ Եկեղեցու ծոցում՝ ինչպես է, որ լինելով երկուսից՝ Սողոմոնն անվանվում է միածին (Իմաստ. է. 22), որովհետեւ Սուրբ Եկեղեցին, միայն Հորից ճանաչելով Սուրբ Հոգու բխումը, չվիճարկեց Նրա միածնությունը [կամ միաբխությունը]:

Նաեւ ասում են, թե ինչպես հորից եւ մորից ծնված զավակը չի անվանվում երկածին, այլ՝ միածին, այնպես եւ Հոգին, լինելով երկուսից, չի կոչվում երկաբուխ: Չնայած ստորակարգ օրինակ է, սակայն պետք է ասեմ հետեւյալը, որ Հայրն է մանկան սերմը, իսկ մայրը՝ անդաստանը, իսկ սերմից ու արտից աճեցված ցորենը չի անվանվում անդաստանի որդի, այլ՝ ցորենի, քանի որ անդաստանը գործակից է պտղաբերության:

Արդ՝ ասում են նաեւ, թե ո՛վ է սերմը, եւ ո՛վ՝ անդաստանը, որովհետեւ եթե Հորը համարում են իբրեւ սերմնատու, ահա այդ սերմից ծնվածն զգենում է սերմի նույն կերպարանքը, այլ ոչ անդաստանի, իսկ եթե Որդուն անվանում են անդաստան, ուրեմն Որդին պետք է լինի Սուրբ Հոգու բխմանը գործակից: Եթե զգենում է նաեւ Նրա կերպարանքը, որը նույն կերպարանքն է Հոր միջոցով, ապա կերպավորվածը կերպավորվում է երկրորդ անգամ, կամ Հայրը սկզբնավորում է անկերպ մեկին, իսկ Որդին կերպավորում է անկերպին, որը, սակայն, մեծ մոլորություն է: Եթե Հայրը բնության զորությանը կերպավորում է՝ բխելով Հոգուն եւ ծնելով Որդուն, ուստի ինչպես Որդու ծնունդը, բացի իրենից, կարիք չունի մեկ այլ կերպավորողի, այնպես եւ Սուրբ Հոգու բխումը, բացի իրենից, կարիք չի զգում ուրիշ կերպավորողի:

ԺԹ. Առարկում են՝ հիմնավորելով, թե Որդին ուղարկում է Հոգուն (հմմտ. Հովհ. Ժե. 26), իսկ առաքողն իշխանություն ունի առաքվողի վրա. բացի այդ՝ Որդին, որպես տեւ, չի ուղարկում Սուրբ Հոգուն, քանի որ համապատասխանում է ինչ-որ արժանապատվություն ունի Սուրբ Հոգու նկատմամբ, որովհետեւ բխեցնում է Նրան:

Թեպետ այս խնդրին անդրադարձանք սկզբնամասում, սակայն կրկին պատասխանում ենք՝ ասելով, որ մի է Սուրբ Երրորդության ներ-

գործությունը, իսկ եթե առաքումն ընկալեն իբրեւ ներգործություն, այն ժամանակ Հայրը նույնպես կառաքվի. եթե առաքումը հասկանան իբրեւ նոր վիճակ՝ այնտեղ, որտեղ կար սկզբում, ապա այդ դեպքում չի ուղարկվի երբեք, այլ կլուսավորի, որովհետեւ, ըստ Սբ. Եւագրիոսի, «Աստված այնտեղ է, որտեղ հայտնի են դառնում Նրա գործերը»¹², այդ իսկ պատճառով կարիք չի զգացվում այլ տեսակի առաքման, որովհետեւ Սբ. Գրիգոր Աստվածաբանն իր գրքում գետեղած՝ Սուրբ Հոգուն նվիրված ճառում ասում է, թե «Հոգին, որ գիտի քարոզվող ամեն բան, շնչում է, ուր կամենում է, եւ որքան կամենում է: Առաջնորդում է, խոսում է, առաքում է եւ սահմանում է»¹³, իսկ Ներսես Շնորհալին, հղելով նրան, ավելացնում է. «Տեր է առաքող եւ սահմանող, տաճար է կերտում Ինքն իր համար, առաջնորդում է, զորացնում. ինչպես որ կամենում, այնպես եւ բաժանում է շնորհները»¹⁴: Հետեւաբար, եթե ուղարկում է, ապա նվազ չէ Որդուց, որովհետեւ Նա ուղարկում է նաեւ Որդուն. ինչպես Եսայի մարգարեն է ասում. «Տիրոջ Հոգին ինձ վրա է, դրա համար իսկ Նա օծեց ինձ, ուղարկեց ինձ՝ ավետարանելու աղքատներին...» (Եսայի ԿԱ. 1), ուրեմն պիտի ասեն, թե ծնում է Որդուն: Իսկ եթե ասեն՝ ոչ թե ծնվելու, այլ վերցրած բնության պատճառով է ասում «ուղարկել» բառը, կասեմ, որ ոչ թե բխման, այլ շնորհներ տալու պատճառով է նաեւ Սուրբ Հոգին անվանվում Որդուց առաքված: Եւ եթե պարզապես նկատեն խոսքի իմաստը, կարող են հասկանալ, որ Որդին առաքում է Սուրբ Հոգուն՝ ոչ թե բխման, այլ՝ համակամության պատճառով, որովհետեւ Հոգին կամենում է գալ, Որդին, իր հերթին, նույն բանն է կամենում, հետեւաբար Որդու կամքի բարեհաճության համար է ասում, թե առաքվում է Նրանից: Նաեւ՝ Քրիստոս չասաց, թե Իրենից է առաքելու, այլ՝ Իր Հորից, այդ իսկ պատճառով մարգարեի բերանով չասաց, թե Իմ Հոգին է ինձ վրա, այլ՝ Տիրոջ, այսինքն՝ Հայր Աստծու Հոգին: Իսկ թե ասեն, որ Նա կոչվում է նաեւ Որդու Հոգի՝ ըստ այն խոսքի՝ «եթե մեկը Քրիստոսի Հոգին չունի, նա նրան չի պատկանում» (Հռոմ. Ը. 9), ապա կասեմ, որ չի ասում Խոսքի Հոգին,

¹² Զ. Մ. ՎՐԴ. ԲԱՂՈՒՄԵԱՆ, նշ. աշխ., 2022, «Կիրակոս Վարդապետի եզնկեցույ Յաղագս Եւագրեայ Վեց հարիւրացն արարեալ վերլուծութիւն», ԽԴ. բան, էջ 256:

¹³ Տէս "Patrologiae Graecae", t. XXXVI, Oratio XXXI. XXIX, էջ 167 (լատ.), էջ 168 (հուն.): Հմմտ. սույն փոխադրության 11-րդ ծանոթագրության շրնկ.:

¹⁴ «Շարակնոց», էջ 434 («Կանոն սրբոյ Պէնտէկոստէին», եօթներորդի աւուրն, էջ 431–434):

այլ՝ Քրիստոսի: Կատարվի, ուրեմն, թե բխում է մարդկային բնությունից, որովհետեւ «Քրիստոսը» անունն է միավորության, բայց ոչ աստվածային պարզ բնության, եւ ինչպես Պողոս առաքյալն է ասում, «...նրանք, որ առաջնորդվում են Աստծու Հոգով, նրանք են Աստծու որդիներ» (Հռոմ. Ը. 14): Այս խոսքին համապատասխան՝ Քրիստոս առաջնորդվում է Սուրբ Հոգուց եւ [գործում է] Սուրբ Հոգով, իսկ նրանք, ովքեր առաջնորդվում են նույն Հոգով, Աստծու որդիներ են կոչվում շնորհի միջոցով, ինչպես Քրիստոս՝ բնությամբ, իսկ Քրիստոսի մարդեղության ընթացքում, որով մենք հասանելի դարձանք Նրա շնորհներին, Սուրբ Հոգու առավել տարածման պատճառով Սուրբ Հոգին անվանվում է Քրիստոսինը, քանի որ, ըստ Պողոս առաքյալի, Իր Հոգուց տվեց մեզ (հմմտ. Ա. Թեսալ. Դ. 8). հայտնի է, որ լիությամբ է ընդունել Հոգին, իսկ, ըստ Ալեքսանդր Մեծի, «հղության պահին լցվեց Սուրբ Հոգով»¹⁵, հետեւաբար զարմանալի չէ, որ մյուսներին եւս տալիս է նույն Հոգուց: Բացի այդ՝ առաքում չի նշանակում նվաստություն, իսկ եթե այդպես չէ, ուրեմն Պետրոս առաքյալը եւս պետք է նվաստ համարվի, քանի որ մյուս առաքյալներից ուղարկվեց Սամարիա (հմմտ. Գործք. Ը. 14): Բայց ինչպես մարմնանալու պատճառով է «առաքված» ասում Որդուն եւ չի խոսում ծննդյան մասին, որովհետեւ հավիտենական ծնունդ է Հորից, եւ, ըստ տարբեր ներգործության, տարբեր իմաստներ ունի «առաքում» բառը, այնպես եւ Սուրբ Հոգին, երկրի վրա Իր շնորհի ներգործման պատճառով, կոչվում է Հորից եւ Որդուց «առաքված»: Նաեւ՝ ինչպես Որդին ուղարկվեց մարմնանալու նպատակով, եւ մարմնանալու պատճառով համարվում է «առաքված» Հորից եւ Սուրբ Հոգուց, այնպես էլ Սուրբ Հոգին «առաքված» է կոչվում մարմնավոր եւ հրաձեւ կերպով, որովհետեւ եթե չուղարկվեր մարմնական կերպով, թերեւս առաքյալները կարող էին մտածել, թե չկատարվեց Քրիստոսի խոստումը. ինչպես Հայրն աղափնու կերպարանքով Հորդանան գետի վրա ուղարկեց Սուրբ Հոգուն, այնպես էլ Որդին առաքեց՝ հրեղեն լեզուների տեսքով:

Քրիստոսի առաքման վերաբերյալ Մատթեոսի Ավետարանում առկա՝ «ինչպես Հայրն Ինձ ուղարկեց, Ես էլ ձեզ եմ ուղարկում» (Մատթ. ԻԸ. 18)

¹⁵ Տե՛ս «Համառոտություն աստուածաբանության...», 1715, գիրք Դ., գլ. Ե., էջ 238: Հմմտ. անդ, գիրք Ա., գլ. Ե., էջ 16, եւ գիրք Դ., գլ. Զ., էջ 243, ինչպես նաեւ՝ անդ, գիրք Դ., գլ. Է., էջ 246, եւ գիրք Դ., գլ. Ժ., էջ 252:

խոսքերի մեկնության հատվածում Հովհաննես Ծործորեցին հետևյալն է ասում. «Ինչ վնաս կա «Աստված՝ Աստծուց ուղարկված» ասելու մեջ, ինչը [Հոր եւ Որդու] միավորությունն ու համակամությունն է նշանակում, այլ ոչ հակասությունը»¹⁶: Հետեւաբար, Որդու կողմից Սուրբ Հոգու ուղարկվելը նույնպես նշանակում է Որդու հետ Նրա ունեցած համակամությունը, քանի որ Գրիգոր Աստվածաբանն իր գրքում ասում է. «Այլ Մխիթարիչ կուղարկեմ ձեզ (հմմտ. Հովհ. ԺԴ. 16): Եւ որպեսզի չստացվի այնպես, թե Աստծուն իբրեւ հակառակ հասկանա ինչ-որ մեկը, կամ թե՛ ուրիշ մեկի իշխանությամբ է խոստում տալիս, ասում է՝ «ուղարկելու եմ Իմ անունից»: Աղաչանքը թողնելով՝ առաքումն անխաթար պահեց, այնուհետեւ ուղարկվելու է Իր պատիվը, եւ հետո գալու է Հոգու իշխանությունը»¹⁷: Ուրեմն պարզ է, որ «ուղարկվելու է» կամ «ուղարկելու եմ», եւ «գալու է» բառերի կիրառմամբ մատնացույց է անում Սուրբ Երրորդության համակամությունը: Սակայն Որդու եւ Սուրբ Հոգու համար սկիզբ հանդիսացող Հոր պարագայում օգտագործվում է ոչ թե «առաքվել», այլ միշտ՝ «առաքել» տարբերակը, չնայած որ ամեն տեղ բարեհաճությամբ անբաժանելի էր Որդուց եւ Սուրբ Հոգուց: Եւ ինչպես Որդին, խոստացված լինելով մարգարեներին, չի կոչվում ծնունդ Սուրբ Հոգուց, այնպես եւ Հոգին, առաքվելով, չի համարվում բխում Որդուց: Սակայն Քրիստոսի մարդեղությունամբ Սուրբ Հոգու շնորհի ծավալման պատճառով Նա անվանվում է «տրված» եւ «առաքված», որովհետեւ Քրիստոսի միջնորդությամբ արժանի դարձանք Նրա շնորհներին, եւ ինչպես Պողոս առաքյալն է գրում Տիտոսին ուղղած թղթում, «...նորոգությամբ Սուրբ Հոգու, որ Աստված թափեց մեզ վրա առատությամբ մեր Փրկչի՝ Հիսուս Քրիստոսի միջոցով» (Տիտ. Գ. 6):

Ի. Առարկում են՝ ասելով, թե Սուրբ Հոգին փառավորում է Որդուն, իսկ եթե որեւէ մեկը փառավորում է մյուսին, ապա պարզ է, որ ինչ-որ բան ընդունել է նրանից, իսկ Սուրբ Հոգին ինչ-որ ստեղծված բան չի վերցնում Որդուց, այլ՝ անստեղծ, հետեւաբար Նրանից վերցնում է Իր անձն այնպես, ինչպես՝ Հորից:

¹⁶ Հմմտ. Հովհաննես Ծործորեցի, *Մեկնություն Մատթեոսի Ավետարանի*, պրակ Բ. (ԺԹ.-ԻԸ.), Ս. էջմիածին, 2010, էջ 439:

¹⁷ Տե՛ս «Patrologiae Graecae», t. XXXVI, Oratio XXXI. XXVI, էջ 163 (լատ.), էջ 164 (հուն.): Հմմտ. սույն փոխադրության 11-րդ ծանոթագրության շրնկ.:

Պատասխանում եմ՝ նրանց խոսքերը հօգս ցնդելու համար բավական է վկայակոչել Քրիստոսի այն խոսքը, որն ասաց խաչելությանը մոտ շրջանում, թե՝ «Հայր, փառավորի՛ր Ինձ» (հմմտ. Հովհ. ԺԲ. 28), որին ի պատասխան՝ [երկնքից] եկած ձայնն ասաց. «Ե՛ւ փառավորեցի, եւ դարձյա՛լ պիտի փառավորեմ» (Հովհ. ԺԲ. 28): Ուրեմն պետք է ասեն, թե Հայրը ծնվում է Որդուց, որովհետեւ փառավորում է նրան: Արդ՝ Հայր Աստված Որդուն փառավորեց Հորդանանում եւ խաչի վրա, Որդին փառավորեց Հորը՝ նրա գործերը կատարելով երկրի վրա, Սուրբ Հոգին էլ փառավորեց Քրիստոսին՝ նրա վրա իջնելով Հորդանանում եւ հանուն նրա հանգչելով առաքյալների դասերի վրա, որով էլ ճանաչվեց Սուրբ Երրորդության համակամոթյունը:

Շարունակությունը՝ հաջորդիվ

Գրաբարից փոխադրեց եւ ծանոթագրեց
ՅՈՒՆԿ ՍՐԿ. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆԸ

